

НЕВЕРБАЛЬНЫЯ КАМПАНЕНТЫ КАМУНІКАЦЫІ Ў СКЛАДЗЕ АЎТАРСКАЙ РЭМАРКІ

М. Д. Шэвякова

*Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт, вул. Захарава, 21,
220034, г. Мінск, Беларусь, masha.shevyakova@gmail.com*

На аснове аналізу моўнай рэпрэзентацыі невербальных сродкаў камунікацыі ў мастацкім тэксце ў складзе аўтарскай рэмаркі разгледжаны невербальныя сродкі розных тыпаў, выяўлены спосабы і асаблівасці іх моўнай рэпрэзентацыі.

Ключавыя словы: паралінгвістыка; невербальныя кампаненты камунікацыі; аўтарская рэмарка.

Сацыяльная роля чалавека вызначаецца магчымасцямі людзей мець зносіны з дапамогай мовы [1]. Нягледзячы на тое, што мова з’яўляецца самым эфектыўным і прадуктыўным інструментам чалавечых узаемаадносін, усё ж гэта не адзіны сродак камунікацыі. Паспяховасць любых камунікацыйных зносін абумоўлена не толькі тым, наколькі зразумелыя суразмоўцу словы і іншыя элементы вербальнай камунікацыі, але і ўменнем правільна інтэрпрэтаваць візуальную і невербальную інфармацыю, такую як позірк партнёра, яго міміка і жэсты, рухі цела, поза, дыстанцыя, тэмп і тэмбр маўлення. Сукупнасць усіх гэтых нямоўных фактараў называецца невербальнай камунікацыяй [2].

Невербальныя кампаненты камунікацыі (у лінгвістычнай літаратуры таксама выкарыстоўваецца тэрмін «паралінгвістычныя кампаненты» [1; 3]) – гэта комплекс камунікатыўна значных сродкаў, якія дапаўняюць і ўзмацняюць, а часам і замяняюць сродкі вербальнай камунікацыі.

Мэтай нашага даследавання з’яўляецца ўстанаўленне невербальных кампанентаў камунікацыі розных тыпаў і выяўленне асаблівасцей сінтаксічных узаемаадносін паміж моўнымі адзінкамі, якія іх рэпрэзентуюць у складзе аўтарскай рэмаркі. У якасці крыніцы матэрыялу для даследавання быў разгледжаны твор Васіля Быкава «Альпійская балада» [4]. Як адзначае Т. Р. Вінакур, пры перадачы гутарковага маўлення ў мастацкай літаратуры вялікую ролю выконвае аўтарскі каментарый (рэмарка) [5, с. 4]. У структуры мастацкага тэксту невербальныя зносіны сустракаюцца ў асноўным у рэмарцы аўтара, якая ўзнаўляе натуральны ход дыялогу, дапаўняючы яго неабходнымі дэталямі, раскрываючы псіхалагічныя характарыстыкі персанажаў, дапамагаючы пранікнуць у іх унутраны свет. Глыбока разумеючы псіхалагічную і сацыяльную прыроду ўчынкаў сваіх герояў, аўтар вельмі дакладна фіксуе не толькі вербальную гаворку персанажаў, але і невербальную. У каментарыі прадстаўлены

ўвесь спектр невербальных кампанентаў камунікацыі: жэсты, міміка, кантакт вачыма, пастава, рухі цела, дыстанцыя, тэмп, тэмбр падчас камунікавання. Пры гэтым функцыянальная нагрузка невербальных складнікаў у мастацкім творы значна большая, чым у гутарковым маўленні, у сувязі з патрабаваннем рэпрэзентацыі такіх характэрных рыс натуральнага гутарковага маўлення, як спантаннасць, непадрыхтаванасць і эмацыйнасць.

У якасці эмпірычнага матэрыялу даследавання былі абраны 184 рэмарачныя апісанні, якія змяшчаюць у сабе камунікатыўна значныя невербальныя кампаненты камунікацыі. У ходзе аналізу былі выяўлены прадуктыўныя або найбольш тыповыя моўныя мадэлі рэпрэзентацыі невербальных сродкаў, сярод якіх выдзяляюцца простыя і складаныя мадэлі.

Разгледзім прыклады прастай рэпрэзентацыі невербальных кампанентаў камунікацыі – асобны дзеяслоў: *Поўны спрыту і адчування небяспекі, прыгнуўся, гукнуў: «Ідзі сюды!» – і падаў ёй руку.*

Слоўнікавае значэнне дзеяслова «гукаць» – «гучна гаварыць, крычаць» [6]. Яго адносяць да групы дзеясловаў манеры маўлення, якія не толькі канстатуюць, але і характарызуюць рэпліку моўцы. Дзеясловы манеры маўлення разглядаюцца даследчыкамі з розных ракурсаў, ім надаюцца самыя розныя азначэнні: дзеясловы характарыстыкі маўлення, дзеясловы гуку/гучання/фанацыі, дзеясловы формы перадачы маўлення. Па гэтых азначэннях можна зрабіць выснову, што ўжо ў самой семантыцы дзеяслова заключана дадатковае адценне, характарыстыка маўленчага акта. Прыклад дзеяслова механічнага дзеяння, які ўваходзіць у падгрупу дзеясловаў манеры маўлення: – *Ну і ну! – плюнуў Жук.* У слоўніку ўказваецца як прамое значэнне – «выкідваць, выдаляць з рота сліну, макроту», так і пераноснае – «адносіцца да каго-небудзь з пагардай, зусім не лічыцца з кім-небудзь». Як адзначае А. М. Хісматыліна, «пад уплывам маўленчай семы рэплікі сема “механічнае дзеянне” нейтралізуюцца, змяняюцца семантычная структура дзеяслова і, як вынік, набываюцца сема маўлення» [7, с. 16].

Да складанай мадэлі рэпрэзентацыі невербальных кампанентаў камунікацыі адносяцца дзеяслоўныя канструкцыі (дзеяслоў + канкрэтызатар). Такія канкрэтызатары паказваюць на эмацыйнасць, дадаюць патрэбнае стылістычнае адценне. Сярод іх выдзяляюцца:

- дзеяслоў + назоўнік (*буйнатварае аблічча Галадая, аднак, **выражала суровасць і няўхільную рашучасць**; – Ха-ха-ха!.. – **раздаецца** над імі звонкі бесклапотны **смах***);

- дзеяслоў + назоўнік + прыметнік, які выконвае эмацыйна-экспрэсіўную функцыю, характарызуе ўнутраны стан героя (***зыркнула** яна на хлопца **ажывелымі вачыма**; спадылба **кальнуў** яе **злосным позіркам**; Ён **ужо хацеў** бегчы далей, як **ззаду** да яго **слыху** **даляцеў** трохі сцішаны,*

але настойлівы вокліч: – Руссо!; Цярэшка пераставіў кувалду і раптам закамандаваў насцярожаным, крышку збянтэжаным ад гэтае замінкі голасам);

● дзеяслоў + прыслоўе (*летуценна пазірала на схіл; вочы востра блішчалі; – Дабравольцаў няма, – змрочна заключыў ён; Яна коратка ўскрыкнула: «Парка мадонна», азірнулася і села, пэўна, не наважсваючыся ад стомы спускацца назад*). Дадзеная канструкцыя часта ўскладняецца залежнымі кампанентамі, якія дадаюць пэўную функцыянальна-стылёвую афарбоўку (*хітравата скасіла яна на яго зіркастыя вочы; шырока расплюшчыла зацененыя яго нахіленай галавой вочы*);

● дзеяслоў + дзеепрыслоўе (*– Болно, да? Болно? – пыталася яна, зацяўшы трывогу ў вялізных сваіх вачах і запытальна ўглядаючыся ў яго; – Спрытная, ага, – стрымана, быццам не жадаючы прызнаць вартасці дзяўчыны, сказаў ён*).

З мноства падыходаў да сістэматызацыі невербальных сродкаў камунікацыі была абрана класіфікацыя, заснаваная на фізічнай прыродзе кампанентаў, у якой вылучаюцца наступныя тыпы: кінесічныя, фанацыйныя, праксемічныя і ўнутраныя рэакцыі [8, с. 3; 9].

1. Кінесічныя невербальныя кампаненты – гэта жэсты, міміка, рухі цела, поза, хада, якія валодаюць камунікатыўнай каштоўнасцю: *Але яна з нечаканаю сілай тузанулася ў ягоных руках, нешта па-італьянску ўскрыкнула, трапыхнула нагамі, і ён выпусціў яе*. Да кінесічнага тыпу адносяцца характарыстыкі позіркаў і выразу вачэй, якія ў творы Васіля Быкава прадстаўлены шырока.

На думку Ю. В. Івановай, ключавым элементам чалавечага партрэта практычна ў любым творы з’яўляюцца вочы: як найбольш мабільная і адчувальная частка твару, яны могуць адлюстроўваць характар персанажа і імгненныя эмацыйна-псіхалагічныя змены [10].

2. Фанацыйныя невербальныя кампаненты – гэта галасавыя характарыстыкі: сіла голасу, вышыня, тэмбр, тэмп маўлення, якія суправаджаюць вербальныя, кінесічныя ці праксемічныя паведамленні. Напрыклад: *– Ой, клумпес! – сціішана ўскрыкнула яна*.

3. Праксемічныя невербальныя кампаненты – гэта прасторавыя параметры становішча цела таго, хто гаворыць, у адносінах да суразмоўцы: *Хмуры і збянтэжаны, ён, аднак, зрабіў крок да яе. Джулія раптам абарвала смех і ўскочыла насустрач*.

4. Унутраныя рэакцыі – гэта вонкавыя, цялесныя праявы рэакцый чалавечага арганізма (напрыклад, слёзы, пачырваненне, збялдненне, пот і г. д.), якія з’яўляюцца камунікатыўна значнымі індыкатарамі псіхалагічных станаў: *Ён быў усхваляваны, пот цурком ліўся па яго немаладым*

ужо, азызлым твары, у грудзях, нібы гармонік, дыхавічна рыпела і свістала на ўсе лады.

У ходзе аналізу былі выяўлены суадносіны паміж кампанентамі розных тыпаў: кінесічныя – 53,07 %, фанацыйныя – 38,62 %, праксемічныя – 1,71 %, унутраныя рэакцыі – 5,57 %. Разглядаючы невербальныя кампаненты ў непасрэдным узаемадзеянні з вербальнымі, можна зрабіць выснову, што ключавую ролю ў выкананні камунікатыўных задач выконваюць кінесічныя кампаненты.

Дадзенае даследаванне закранае толькі адзін з магчымых аспектаў вывучэння сродкаў невербальнай камунікацыі. Перспектыўным у гэтай вобласці ўяўляецца, у прыватнасці, такі кірунак, як назіранне за спосабамі перадачы вербальнымі апісаннямі невербальных кампанентаў у супастаўляльным аспекце на прыкладзе розных моў.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Колианский Г. В.* Паралингвистика. М. : Наука, 1974.
2. *Вансяцкая Е. А.* Языковая репрезентация миремических невербальных компонентов коммуникации (гендерный аспект) // Вестн. Иванов. гос. ун-та. Сер. «Гуманитар. науки». 2013. Вып. 1. С. 65–71.
3. *Горелов И. Н.* Паралингвистика: прикладной и концептуальный аспекты // Национально-культурная специфика речевого поведения / А. А. Леонтьев [и др.]. М. : Наука, 1977. С. 96–114.
4. *Быкаў В. У.* Альпійская балада [Электронны рэсурс]. URL: https://knihi.com/Vasil_Bykau/Alpijskaja_balada.html (дата звароту: 05.02.2023).
5. *Винокур Т. Г.* Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения. 3-е изд. М. : КомКнига, 2007.
6. Электронны руска-беларускі слоўнік «Скарнік» [Электронны рэсурс]. URL: <https://www.skarnik.by> (дата звароту: 05.02.2023).
7. *Хисматулина А. М.* Глаголы, репрезентирующие прямую речь в современном английском языке: к вопросу о лексико-синтаксических связях : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз. М., 1975.
8. *Васильева Е. Л.* Невербальные компоненты коммуникации и речевые акты: на материале современного английского языка : дис. ... канд. филол. наук : 11.02.19. Минск, 2002.
9. *Дмитренко А. М.* Актуализация невербальных средств коммуникации в художественном тексте (на материале арабского языка) [Электронный ресурс] // Вопросы востоковедения : сб. науч. ст. / под общ. ред. П. П. Глазко. Минск : МГЛУ, 2021. С. 21–26. URL: <http://e-lib.mslu.by/handle/edoc/5854> (дата обращения: 01.02.2023).
10. *Иванова Ю. В.* Паралингвистические элементы художественного текста: на материале французской прозы XX–XXI веков : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.05. Смоленск, 2009.